

СПІВВІДНОШЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЕМОЦІЙНО-ЧУТТЄВОГО У
ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У цій статті досліджується співвідношення раціонального та емоційно-чуттєвого у філософській думці Київської Русі на основі аналізу першоджерел. Описується кілька точок зору на формування культу книжного знання того часу. Розглядаються три види пізнання, які існують у середньовічній літературі. З'ясовується зв'язок віри та емоційно-чуттєвої сфери людини в пізнанні Бога та роль розуму в цьому процесі.

Ключові слова: раціональне, розум, інтелект, віра, емоційно-чуттєве.

Сутність співвідношення раціонального та емоційно-чуттєвого, як зазначає С.М.Возняк, вирішувалася “з переважанням одного чи іншого в різні періоди історичного розвитку філософії відповідно до конкретної парадигми” [2, с.3]. Потреба дослідження даної проблеми у філософській думці Київської Русі зумовлена актуальністю тенденції раціоналізації як наростання раціонального та його накопичення в період допрофесійної філософії як “здатності до мислення взагалі, на відміну від опосередкованих даних одиничних фактів” [14, с.428], “в переконанні здатності розуму досягнути цей світ і побудувати його на розумних основах” [3, с.852]. До наукових доробків, які виступали своєрідною науково-методологічною основою в проведенні даного дослідження, можна віднести праці таких українських дослідників, як О.Ф.Замалєєв, В.А.Зоц, В.С.Горський, І.В.Паславський, Я.М.Стратій, В.М.Нічик, Т.В.Бичко, А.К.Бичко, С.М.Возняк, М.В.Кашуба, В.Л.Петрушенко та ін.

Історія української філософії своїм коренем сягає ще передфілософських уявлень давніх слов'ян як однієї з перших форм світогляду на рівні міфології. Як зазначає визначний медієвіст Т.Грановський, “в дитинстві народів життя, зв'язане природою, звичаєм, вірою, тече тихо й одноманітно; одні установи та ідеї переходять від покоління до покоління, і нечисленні зміни відбуваються так поступово, що вони не становлять майже предмета для історії...” [5, с.45]. Тому в легендах, міфах та повчаннях того часу виразно відображався весь спектр пасивно-фіксаційного ставлення людини до дійсності з елементами символічного та оцінювального її тлумачення.

Світосприйняття давньоруських людей із запровадженням християнства виводить пізнання на дещо ширший рівень осмислення та розуміння навколишнього світу, поділеного на дві частини – земну і небесну. Теоцентрична картина світу, досягнення істини та Бога приводили до різних бачень у тлумаченні домінування розуму і віри. Поняття “віра”

Любомир Андрусів. Співвідношення раціонального та емоційно-чуттєвого у філософській думці...

охоплює собою гносеологічну, онтологічну, етичну та чуттєво-психологічну сфери, воно виступає як категорія практичної філософії та етики” [9, с.30]. Емоційно-чуттєве © Андрусів Л. характеризується таким ставленням особистості до явищ навколишнього світу, де переживання виступають домінуючими й виражаються в міміці, жестах, різних діях і вчинках людини, що притаманне світогляду тогочасної людини [12, с.121].

Уже в “Слові о полку Ігоревім” київському князеві Святославові на вість про Ігорове нещастя бояри висловилися, що “туга ум полонила” [16, с.139]. “Туга” – це те, що відноситься до сфери афектів, емоційно-чуттєве переживання. Можна виокремити певний аспект розуміння співвідношення раціонального та емоційно-чуттєвого у філософській думці Київської Русі як тимчасове володіння чи безпосередній вплив емоційної сфери на розум людини взагалі. Для християнства свідченням справжньої живої віри є такі плоди Святого Духа, які можна також зачислити до емоційно-чуттєвої сфери, а саме: радість, мир, а також любов у розумінні емоційного вияву діяльності людини.

Віра виступає головним принципом життя християнина. “Блаженні ті, що не бачили (Христа), а ввірували”, – пише митрополит Іларіон у “Слові про Закон і Благодать”, вихваляючи подвиг запровадження християнства на Русі Володимиром. Про те, як саме рішення про прийняття християнської віри народжувалося в серці князя, Іларіон пише з іншого погляду: “Ти, о блаженний, без усього цього прийшов до Христа, тільки від благого розуміння і від розуму гострого утямив, що є Бог”. А перед цим автор у творі неодноразово наголошує на його високому інтелекті: “мужністю ж і розумом досягнув успіху”, “засяяв розум у його серці”, “рівнорозумний”, “розумом увінчаний” [13, с.98; 100]. Так само і Данило Заточеник у своєму “Слові” звертає увагу на вагому роль розуму: “ібо серце разумного утверждается в теле его красотою”, “одеждой скуден – да разумом наделен”, “домагайся ума мудрого” [10, с.160; 163; 170].

Аналіз пам’ятки традиційного середньовічного літературного жанру ходінь “Житіє і ходіння ігумена Даниїла з Руської землі” показує, що навчання і віра повинні поставати умовами досягнення добра та істини, причому емоційно-чуттєве пізнання тут також відіграє важливу роль для самої людини, “якоюсь мірою навіть через катарсис” [15, с.54].

Переживання побаченого на Святій землі автор даного твору подає через опис свого емоційного стану, ведучи мову про емоційно-чуттєву сферу будь-якого християнина, яка є важливою при пізнанні й розумінні Бога – “під час святкової служби у храмі Воскресіння Христового має таку силу, що той хто має камінне серце, може прослезитись” [15, с.60]. Переживання в такому ракурсі виступають як результат духовного очищення, відчуття духовної реальності.

Акцент на ролі розуму в пізнавальній діяльності людини знаходимо в роботах давньоруських книжників: розуміння книги, писаного слова, книжного вчення в духовному житті людини. В.С.Горський цей акцент називає як “тенденцію до інтелектуалізму”, започатковану у “Слові про Закон і Благодать” Іларіона і продовжену митрополитом Никифором, автором “Послання” Володимира Мономаха, а в більш пізній період репрезентовану творчістю Климента Смолятича, Кирила Туровського та ін. [4, с.35]. Власне, запровадження християнської віри сприяло заснуванню монастирів, в яких брати-монахи збирали багато різних писань “и перекладаше от грек на словенское писмо”, “почитая е часто ноши и в дне”, насолоджуючись ученням божественного [7, с.36].

Климента Смолятича можна віднести до тієї гілки християнської думки, що репрезентує раціоналістичну тенденцію в ній. Визнаючи провідну роль розуму, він указує на роль почуттів, що є опорою душі, керівником якої виступає розум. Представником цієї лінії був Костянтин-Кирило Філософ та його вчитель Фотій. На Русі її фундатором виступав Іларіон.

Творчості Кирила Туровського притаманний досить типовий для давньоруської культури емоційний тонус, що супроводжує звернення до духовності, в межах якої, власне, і формувалася філософська думка Київської Русі.

Ідейні джерела формування філософської думки Київської Русі постають із ряду пам’яток перекладної літератури Візантії, яка виступала своєрідним ретранслятором античності, творів отців церкви [7, с.120], деяких творів давньогрецької культури, а також пам’яток давньоруських книжників, які пізніше творили власну філософську думку. Це можна простежити на ідейній спадщині К.Туровського, яка впливає із творчості Смолятича, а від нього веде до Арістотеля і Платона [11, с.205].

Проблеми виникнення і розвитку світу, взаємовідношення Бога і світу, Бога і людини, віри і знання, душі і тіла мислителі Київської Русі черпають із діалогу з античною культурою, який здійснюється на ґрунті двовір’я [11, с.201]. Яскравим прикладом використання і поєднання мудрості античності із християнством містяться у відомому збірнику того часу “Бджола”: “Как видим пчелу, по всяким садам и травам летающей и от каждой берущей полезное, так же и юноши, изучая философию в желанье постичь вершины мудрости, отвсяду наилучшее собирают” [10, с.298].

Навіть великий ідеолог церкви періоду іконоборства Іоан Дамаскін (IX ст.) в поясненні свого звернення до аристотелівської силогістики, щоб на її основі систематизувати християнське вчення про Бога, створення світу і людини, заявляє, що «євангельська істина сама по собі не потребує доказів, проте вони необхідні для переконання “нечестивих противників”» [7, с.121]. Дамаскін намагається примирити раціональне і містичне начало в ортодоксальній теології [7, с.121]. К.Смолятич, говорячи про два роди пізнання – приточне і благодатне – для того, щоб утвердити право розуму на обговорення теологічних проблем, у творі “Послання пресвітитеру Фомі” веде мову про те, що Христос дає пояснення своїх притч, і цим повинна зараз займатися філософія, використовуючи “розумне осягнення Біблії” [7, с.134].

Виразне співвідношення раціонального та емоційно-чуттєвого подає Смолятич, говорячи про пізнаваність Бога через дослідження навколишньої природи, світу: “Все, что знает ум, знает лишь благодаря чувствам, именно потому душа человека и “словесна” (разумна) и чувственна, наделена ощущениями”, тому пізнання світу – сходінка до пізнання Бога, “і іншого шляху немає” [7, с.134]. Проте Новий Заповіт, приймаючи поллярність світського і божественного, відкидає чуттєво-емпіричний зміст віри [7, с.135]. Апостол Павло протестує як проти раціоналізації, так і проти емпіризації віри. Потрібно говорити про два шляхи пізнання Бога в теологічних дискурсах філософів середньовіччя. Перший шлях – це містико-аскетичне переживання, де домінує віра, за допомогою якого можна досягнути Абсолют [7, с.54]. До нього відносять праці таких персоналій, як Афанасій Олександрійський, Василій Великий, Іоан Златоуст та інші східні отці церкви. Зокрема, Афанасій у своєму творі “Життя Антонія” спеціально, відповідаючи на питання про відношення розуму щодо «“точного ведення” о Боге», пише: “У християн таїнство боговедення не в мудрости человеческих умствований, но в силе благодатной веры” [7, с.54]. Поняття християнської віри розуміється через особливий стан душі людини, який не підвладний розуму.

До другого шляху осягнення Бога слід віднести праці тих мислителів, які є прихильниками раціоналізації віри. “Філософський принцип Кирила – “пізнавай віруючи”, або інакше “віруй і пізнавай”, як зазначають автори книги “Мыслители Киевской Руси” О.Замалеев і В.Зоц, зміцнював ідею виправдання віросповідних формул засобами логіки, раціонального мислення [7, с.150]. У цьому відношенні позиція К.Туровського в основному збігалася з позицією К.Смолятича. Раціоналізуючи теологію, вони прагнули захистити розум, його право на осягнення істини. Таким чином, погляди цих мислителів дали поштовх розвитку на Русі раціоналістичної традиції [8, с.150]. Проте вести мову про “ранньохристиянську філософію в Київській Русі” немає підстав. Процес раціоналізації

Любомир Андрусів. Співвідношення раціонального та емоційно-чуттєвого у філософській думці...

теології відбувався, власне, на теологічному ґрунті, а не на філософському. Можна тільки твердити про коло певних філософсько-значущих творів даного періоду, які в загальних рамках не могли становити самостійної галузі – філософії [4, с.25].

М.М.Громов виокремлює в киеворуський період кілька зрізів пізнання: художній, успадкований від усно-поетичної традиції; символічний, що впливав із первісної магії й по-новому інтерпретувався в душі середньовічної ідеології, та науковий, який тільки починав формуватися [15, с.65]. Існуючи нероздільно в середньовічній літературі, ці методи практично неподільні в письмових пам’ятках. Про них можна говорити тільки як про тенденції до створення самостійних творчих методів, які оформляються повністю в Новий час. Художньому методу пізнання притаманна суб’єктивність, емоційний пафос викладу, прагнення до пристрасного й більш багатого відображення світу. Призначення художнього методу – доповнювати об’єктивний науковий спосіб вираження ідей, створювати асоціативне мислення, стимулювати до творчості, розвитку. У Київській Русі таке поєднання існує тільки як “тенденція до цього поділу” [6, с.38]. Символічне світосприйняття тягне за собою подвійний смисл – буденний емпіричний та вищий сим-

волічний. Звідси алегоризація знання, що передбачає раціональне тлумачення тексту та “слова-символу”, служить утвердженню значення людського розуму як важливого засобу пізнавальної діяльності людини. Переплетення цих трьох методів пізнання й різна їхня присутність у тогочасних творах Київської Русі веде нас до більш узагальненого бачення співвідношення раціонального та емоційно-чуттєвого.

М.Ю.Брайчевський говорить про Нестора-літописця не тільки як про книжника, але і як про науковця-історика: “Це не просто хроніст-компілятор, що вбачав своє завдання в елементарному об’єднанні матеріалів, а радше історик у сучасному розумінні цього слова” [1, с.210]. Наступний, склад мислення, якого можна визначити як науковий, це – ігумен Даниїл, про якого йшлося вище. Свідчать про це дослівність та правдивість опису ходіння по Святій землі, допитливий характер автора, намагання бути об’єктивним.

Справді, підстави вважати праці названих авторів зародками наукового знання є досить ґрунтовними, з огляду на форму викладу Нестора, Даниїла, Володимира Мономаха від першої особи. Відповідаючи на питання про існування особистості в часи доновоевропейської культури, Т.Целік у своєму аналізі “Ходіння і життє ігумена Даниїла з Руської землі” спростовує твердження Л.М.Баткіної, що “ні Едіп, ні Антигора... ні Жанна д’Арк, ні навіть Сократ та блаженний Августин ніякою мірою не могли бути і не були “індивідуальностями”, “особистостями”, рядом переконливих антитез [15, с.66–67].

Таким чином, виділення інтелекту як осердя людської особистості зв’язане з властивим у киеворуській культурі культом книжного знання, який ґрунтувався на одному з основних принципів християнського теоцентризму – одкровенні [2, с.3]. Весь світ виступає “книгою”, що містить у собі премудрість Божу, яку людина покликана “прочитати” для того, щоб вивести для себе урок праведного життя.

Підводячи підсумки, занадто, що слід зважати на той ракурс, в якому взагалі проблема розуму вирішувалася в середньовічній культурі. Різні підходи до тлумачення розуму, його місця й ролі зумовлювалися, зрештою, єдністю в розумінні його співвідношення з вірою, де розум “як активний фактор пізнавальної діяльності свідомо протиставляється психологічному стану мислителя, замкненого в межі віри” [4, с.134].

1. Брайчевский М. Ю. Утверждение христианства на Руси / М. Ю. Брайчевский. – К. : Наукова думка, 1989. – 296 с.
2. Возняк С. М. Тенденція інтелектуалізму та раціоналізму в українській філософії / С. М. Возняк // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. II. – С. 3–10.
3. Всемирная энциклопедия : философия / главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – М. : АСТ ; Мн. : Харвест ; Современный литератор, 2001. – 1312 с.
4. Горський В. С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі / В. С. Горський. – К. : Наукова думка, 1993. – 162 с.
5. Грановский Т. Н. Лекции по истории средневековья / Т. Н. Грановский. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1961. – 275 с.
6. Громов М. М. Систематизация эмпирических знаний в Древней Руси / М. М. Громов / Естественные представления Древней Руси. – М. : Наука, 1978. – 175 с.
7. Замалеев А. Ф. Мыслители Киевской Руси / А. Ф. Замалеев, В. А. Зоц. – К. : Вища школа, 1987. – 181 с.
8. Златоструй. Древняя Русь X–XIII вв. / [сост. А. Г. Кузьмин, А. Ю. Карпов]. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 302 с.
9. Ковцуняк С. І. Феномен віри у релігійно-філософському контексті давньоруської пам’ятки “Бджола” / С. І. Ковцуняк // Філософські обрії. – 2004. – № 12. – С. 27–42.
10. Мудрое слово Древней Руси (XI–XVII вв.) : сборник / [сост., вступ. ст., подгот. древнерус. текстов, пер. и коммент. В. В. Колесова]. – М. : Сов. Россия, 1989. – 464 с.
11. Отечественная философская мысль XI–XVII вв. и греческая культура : сборник научных трудов. – К. : Наукова думка. – 1991. – 340 с.
12. Психологічна енциклопедія / [автор та упорядник О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 422 с.
13. “Слово про Закон і Благодать” Іларіона Київського / [вступ В. Горського] // Філософська думка. – 1988. – № 4. – С. 89–106.
14. Философский словарь Владимира Соловьева. – Ростов н/Д : Изд-во “Феникс”, 2000. – 464 с.
15. Целік Т. “Життє і ходіння ігумена Даниїла з Руської землі” як історико-філософське джерело / Т. Целік // Філософська думка. – 2002. – № 6. – С. 44–68.
16. Щурат В. Українські джерела до історії філософії / В. Щурат // Хроніка. – 2000. – № 37–38. – С. 129–147.

In this article the correlation of the rational and the emotional-perceptible in the philosophical conception of Kiev Rus' by the way of analysis of the primary source is being researched. Several points of view on the formation of the book knowledge's cult of that time are being described. Three types of cognition which exist indivisibly in the Middle Ages' literature are being examined. The relation between the faith and the man's emotional- perceptible sphere in the process of God perception and the role of the mind in this process are being found out.

Key words: *the rational, mind, intellect, faith, the emotional-perceptible.*